

«У ЗАМКУ РАГАЧЫІІСКИМ ФІЛОСАФ ВЯЛІКІ»

Самыя загадкавыя творы беларускай літаратуры

Чытач любіць загадкі.

І гэта датычыцца не толькі дэтэктываў ды містыкі. У гісторыі літаратуры ёсць творы самых розных жанраў, над загадкамі якіх дасюль б'юцца і звычайныя чытачы, і літаратуразнаўцы. Што хацеў сказаць аўтар? Хто гэты аўтар? Калі і дзе напісаны твор, што ў ім зашыфравана? Творы-таямніцы маюцца і ў беларускай літаратуры. Давайце згадаем некаторыя з іх...

НЕВЯДОМАЯ АДЭЛЯ

Паэму «Мачаха» ў 1970 годзе адшукаў у архівах літаратуразнаўца Адам Мальдзіс. На рукапісе быў пазначаны год стварэння — 1850, а адметным было тое, што напісаны твор на беларускай мове. Значылася імя аўтара — «Адэля з Устроі». У паэме адгукаўся беларускі фальклор:

«Па зямлі віхар пагнаўся,
З буйным ветрам паспіраўся.
Віхар туманочкам ляцеў,
Чорну буру відзець хацеў.
Бура да Нёмана хадзіла
І чысту воду муціла,
І з беражочка ў беражочак
Калыхала ўвесь Нямночык.
Сваеі нотаі зарыкнула,
На бяседу заклінула:
«Туманы! Цёмныя хмары!
І ты, круты віхар у пары!
На бяседу прыляціце
Дый на мяне паглядзіце,
Бо сягоння праз рэчаньку
Будзе плысці ў чоўнінку
Дзяцюк, што смеў пахваліцца:
«Ён... мне, чорнай, не баіцца!»

Дзяцюк, які згадваецца ў паэме, плыве не проста праз бурлівы Нёман, а да сваёй каханай. Прычым уся родная зямля яго падтрымлівае: і бор не дае чужому ветру дзьмуць, і Нёман не жадае тапіць свайго... Але чужы, насланы злой волі вецер не сунімаецца... У каханай дзецюка таксама праблема: яна жыве з мачахай, а мачаха яе жаніха ненавідзіць, «у лыжчы вады патапіла б». Мы можам толькі здагадавацца, што буру выклікала менавіта мачаха. Гэтак жа толькі здагадаваемся, што адбылося з закаханымі, бо паэма абрываецца. Ці пераплыў адважны хлопец Нёман, ці сустрэўся з дзяўчынай, ці была пакараная мачаха? Ці ўсё адбылося, як у антычным міфе пра Гера і Леандра, які таксама пераплываў дзеля спаткання бурлівы Гельспонт і патунаў, а каханая не вытрымала гэтага і таксама памерла?

Гадалі навукоўцы і наконт таго, хто хаваўся пад псеўданімам «Адэля з Устроі»: бо толькі ў Ганчарскай воласці Лідскага павета на пачатку XX стагоддзя мелася 20 Устроі. Найбольш папулярная сёння тэорыя, што Адэля была Габрыэля Пузыня з графскага роду Гонтэраў, таленавітая пісьменніца, заснавальніца мастацкага салона і аматарка беларускага фальклору. Ну, і сэнсы разабягаюць: мо ў паэме нешта аўтабіяграфічнае, мо зашыфраваны тагачасны грамадскі падзеі...

ЦЕНІ І СІМВАЛЫ

«Лірнік Лазар ходзіць, плача,
І ніхто яго не бача.

Не прыходзіць змілаванне
З важнай весцю ў добрым стане...»

Яшчэ адзін загадкавы твор беларускай літаратуры — гэта, безумоўна, паэма «Сон на кургане» Янкі Купалы. Расшыфроўваюць яе літаратуразнаўцы, расшыфроўваюць, ды да канца не здолелі. Іван Навуменка, напрыклад, у гісторыі пра хлапца па імені Сам, які заснуў на кургане, пабачыў у сне ўсялякіх міфічных пачвараў, русалак, відмаў ды містычнага Чорнага, а потым быў аблудна абвінавачаны

ў падпале вёскі, угледзеў «роздум аўтара пра гістарычнае мінулае народа». Сучасны даследчык Валерый Максімовіч кажа пра «сімвал душы, якая пазбягае стыхійных нейтаймаваных жаданняў, а Сам вызначаецца як герой ніцшэанаўскага тыпу».

Зразумець, што хацеў сказаць малады Купала, можна, паглыбіўшыся ў кантэкст эпохі. Іван Дамінікавіч тады жыў у Санкт-Пецярбургу, дзе віравала мастацкае жыццё — ар-нуво, сімвалісты... Станіслаўскі ставіць Ібсена, Метэрлінка і Леаніда Андрэева... Вячаслаў Івану збірае ў сваёй «вежы» паэтаў, сярод якіх Андрэй Белы і Велімір Хлебнік. Выходзіць часопіс «Мир искусства», цалкам прысвечаны сімвалізму, інтэлігенцыя збіраецца на спірытычныя сеансы...

Зразумела, Купала не мог застацца ў баку ад агульных павеваў, яго «Чорны» годна становіцца ў шэраг «Чорных чалавекаў» літаратуры таго часу, бязвінна асуджаны Сам, які безнадзейна паўтарае «Ратаваці бег з папару Усіх чыста ад пажару...», ды яго ніхто не слухае. Нават тое, што ў апошнім дзеянні, якое адбываецца ў Шыноўні, Сам сядзіць за сёмым столікам, лічаць невыпадковым — лічба ж сакральная. Карацей, усё жыццё ёсць сон.

ТЭЛЕПАРТАЦЫЯ І АТАМІР

«Дужы, агніста-рыжы арангутанг біў валасатымі кулакамі сабе ў грудзі».

Менавіта так, са сцэны ў Берлінскім запарку, пачынаецца адзін з першых фантастычных твораў беларускай літаратуры — раман Змітрака Астапенкі «Вызваленне сілаў». Першая яго частка была надрукавана ў 1932 годзе ў часопісе «Маладняк». Другая... так ніколі і не выйшла.

Загадкавай была сама асоба аўтара: малады пісьменнік сцвярджаў, што можа ў думках падарожнічаць па любым месцы Зямлі, і прапаноўваў сябру Яну Скрыгану: «Хочаш, я нарысую табе план любой сталіцы свету, з назвамі плошчаў, вуліц?» Аднойчы, калі Скрыган прыйшоў да яго ў госці, заявіў: «Зараз рассуноўца сцэны, і ты ўбачыш усіх жыхароў гэтага дома, можа, каторага нават за не вельмі прыстойным заняткам. Хочаш?» І патлумачыў,

што зробіў вялікае адкрыццё: «Разгадаў таямніцу жыцця матэрыі, і ў маіх руках цяпер вельмі страшная сіла. Я магу ў любым парадку сінтэзаваць атамы, а значыць, маёй волі няма канца. Магу ўсюды быць, усё значыць, усё бачыць, лёгка разбураць усё тое, што чалавеку на шкоду, і гэтак жа лёгка аднаўляць».

Праўда, заўважыў, што гэтка вера ў свае надзвычайныя здольнасці яму патрэбная для напісання фантастычнага рамана.

У «Вызваленні сілаў» Астапенка сапраўды вельмі яскрава і падрабязна, хоць ніколі там не быў, апісвае Берлін, яго вуліцы, паркі, кавярні. Галоўны герой — савецкі інжынер Валер Богуш — працуе ў Германіі па абмене. Да яго трапляе сшытак, знойдзены калісь у беларускім касцёле на Палессі. У сшытку — сакрэт «атамнага апарату вызвалення ўнутры-атамнай энергіі». Невядомы навуковец апісвае эксперыменты, падчас якіх утвараліся «тонкія праменні блакітнага колеру, якія без перашкод праходзілі праз метал і дрэва, ператваралі ў попел жывую матэрыю». Далей ідзе змаганне за авалоданне таямніцай «атаміра» — атамнага апарата, Валер Богуш супрацьстаіць хцівым і жорсткім капіталістам. А каб здабыць рэшту папер, Богушу належыць прабрацца ў Заходнюю Беларусь, акупаваную Польшчай...

Мы так і не даведаемся, чым скончацца пошукі Валера Богуша. Астапенка быў арыштаваны, рукапісы канфіскаваны. З сібірскіх лагераў падчас вайны патрапіў у спецатрад — ці не з-за сваіх асаблівых здольнасцяў? Знік падчас аперацыі ў Татрах... Хоць Аркадзь Куляшоў сцвярджаў, што бачыў яго пасля вайны ў Маскве.

КІТАЙСКАЯ ЛЕГЕНДА

6 кастрычніка 1925 года Уладзімір Дубоўка, дваццаціцігадовы беларускі паэт, які толькі што выйшаў з літаб'яднання «Маладняк» і стварыў з некалькімі сябрамі суполку «Узвышша», піша верш «Апошняя песня». Твор невялікі, працтуем яго цалкам:

«І было увосень... калі стрыглі поле
і на полі слалі дываны з лістоў.

Зашчымила сэрца
ў нечуваным болю:
вельмі многа крывіды,
вельмі мала слоў.

І было увосень... Я сказаў аднойчы:
больш не дакрануцца пальцы мае
струн.

І пайду да мэты,
сцяўшы зубы, моўчкі,
і назад не гляну,
як Ван Чжаоцзюнь».

І было увосень...

Я сказаў на ростань:
тое, што звінела,
больш няма таго.

І апошняя песня завілася постаць:
жыватворчы праглынуў агонь».

Заўважылі, што ў вершы раптам згадваецца кітайскі персанаж — Ван Чжаоцзюнь? Дубоўка для неабазнаннага чытача тлумачыць: «Ван Чжаоцзюнь — дзяўчына, кітаянка. Жыла ў 30—40-я г.г. пачатку нашае эры. Вылучалася нязвычайнай прыгажосцю. Шмат кітайскіх паэтаў ахвяравалі ёй свае вершы, звязаныя з яе, адносна, трагічным жыццём».

Патлумачым падрабязней: Ван Чжаоцзюнь была наложніцай кітайскага імператара, але адмовілася даць хабар мастаку, які павінен быў паказаць яе партрэт імператару. Таму мастак намалюваў яе страшненькай, і імператар не захацеў яе бачыць і аддаў правадыру гунаў. Але і на чужыне Ван Чжаоцзюнь змагла заваяваць любоў і павагу, і дзякуючы ёй, суайчыннікі яе мужа не ўчынялі набегі на яе радзіму, бо і на чужыне дзяўчына любіла родны край і распаўсюджвала яго культуру.

Тэма Кітая ў 1920-х была папулярнай на Беларусі — навіны з далёкай усходняй краіны прарэвалюцыйныя падзеі друкаваліся ў беларускай прэсе, паэты перакладалі вершы. Да кітайскай культуры Дубоўка мог далучыцца і ў Маскве, дзе тады жыў — у 1923 г. выйшла ў перакладзе на рускую мову кніга паэта Го-Мажо, у творах якога якраз і згадвалася прыгажуня Ван Чжаоцзюнь, у 1925 г. з'явілася кніга чатырох-радкоўяў Лі Бо з вершам пра тую ж герайно.

Літаратуразнаўцы ўгледжваюць у вобразе Ван Чжаоцзюнь параўнанне з Беларусцю... Але чаму б не ўявіць, што ў вершы Дубоўка апісвае свае пачуцці ад развітання з «Маладняком», дзе засталася шмат сяброў і шмат добрых успамінаў, дзе было перажыта і шмат крывідаў. І вось паэт пад чужыя кпіны ідзе на «Узвышша», да новай беларускай літаратуры, «сцяўшы зубы, моўчкі, і назад не гляну, як Ван Чжаоцзюнь».

ШЛЯХАМІ ФАЎСТА

«— Дай руку, друг, — хачу я сказаць. — Я павяду цябе далёка, у XVI стагоддзе. Я пакажу табе д'ябальскія падкопы і сонечныя ўсмешкі чалавечых вачэй, бяздныя подласці і высакароднасці, нянавісці і любові. Таму што нават тады свяціла сонца і зрэдку не з шыбеніц раслі на зямлі лясы...»

У творах Уладзіміра Караткевіча шмат загадак... Але давайце ўспомнім, можа быць, самы загадкавы і малавядомы твор — «Легенду аб бедным д'ябле і адвакатах Сатаны», «аб Рогачы, д'ябле, што з пекла быў выгнаны, як Арыў завушаны з Нікейскага сабору, і стаў чалавекам, і, забыўшы каханне, у зламывасці і падступным забыцці, стаў каралём і, у брыдкай ерасі прабываючы, забыў шыпшыну і змяю, што трымае сябе за хвост — знак, што нікому з брэнных не перайсці мяжы Бясконцага... А легенду тую з вуснаў і кніг пераклаў і запісаў у замку Рагачыскім філосаф вялікі, кнігалюб, думак ваявода і сын ваяводкі, пан Уладак княж Сымонаў сын Караткевічаў, беларускія і іншыя злавенцы знаўца, чалавек не толькі ў беларускіх, але і ў лацінскіх, і ва ўсякіх іншых пісьмёнах пісьменны і абазнаны».

Твор гэты Караткевіч напісаў у 1961 годзе. Час, калі ён вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах і сцэнарных курсах у Маскве і прагна далучаўся да інтэлектуальных скарбаў. Тады ж зрабіў па «Легендзе» і сцэнарый фільма... Але твор дайшоў да публікі толькі ў 1994-м, калі аўтара не было ў жывых. Занадта востра гучала «Легенда», занадта шмат узнікала алюзій і параўнанняў... Чытаючы, успамінаеш і стыль Рабле, і «Боскую камедыю», да якой ёсць прамыя адсылкі, і, зразумела, «Фаўста» Гётэ. Замахнуўся малады аўтар грандыёзна... Паказаць і Беларусь, і чалавецтва ўвогуле, і само ўладкаванне Сусвету. Сустрэкаем і ўлюбёную караткевічаву схему дваістага кахання — жанчыны згубнай і жанчыны-ратавальніцы з адным абліччам. Выгнаны за міласэрнасць з пекла д'ябал Андрэй Рогач пакахаў простую дзяўчыну Дубраўку і захацеў стаць чалавекам, але яму сцёрлі памяць, і Рогач захапіўся іншай жанчынай з абліччам Дубраўкі — бязлітаснай каралевай Агатай. Акрамя Рогача, для якога не існуе часу — бо ён бачыў і мінулае чалавецтва, і будучыню — сярод людзей жывучы такі ж засланец з пекла і пазнаючы адзін аднаго па тым, што ў шаснаццатым стагоддзі могуць пагутарыць пра Ніцшэ ці вадародную бомбу. Твор відавочна недаацэнены, які змушае думаць і ўглядацца ў жыццё.

Падумайце ж над загадкамі беларускай літаратуры і вы, шануючыя чытачы!

Людміла РУБЛЕЎСКАЯ.